

EVOLUȚIA COMERȚULUI EXTERIOR AL REPUBLICII MOLDOVA CU UNIUNEA EUROPEANĂ ȘI DETERMINAREA FACTORILOR INFLUENȚI

Xenia MIGOVA

PhD student, Academia de Studii Economice a Moldovei

Abstract

Acest articol examinează relațiile comerciale bilaterale al Republicii Moldova și Uniunii Europene prin analiza fluxurilor de bunuri în dinamica și după grupe de produse cu indicarea factorilor care au influențat asupra acestei evoluții. O atenție specifică este acordată regimului comercial preferențial care a contribuit la deschiderea graduală a pieței comunitare pentru exporturile moldovenești. Totodată este prezentată evaluarea impactului acordului ZLSAC din aspectul reducerii barierelor comerciale, și efectele acestei liberalizării. În acest context sunt prezentate provocările potențiale și sunt propuse acțiuni prin care Republica Moldova poate beneficia din avantajele liberalizării comerțului cu UE

Cuvinte-cheie: Republica Moldova, Ue, Comerțul Exterior, Acordul De Asociere, Relațiile Comerciale, Zona De Liber Schimb Aprofundat Și Cuprinzător (Zlsac)

Introducere

O schimbare semnificativă este faptul că UE a devenit principala destinație a exporturilor moldovenești. Pe parcursul evoluției relațiilor comerciale a avut loc scăderea continuă a barierelor tarifare și netarifare și deschiderea graduală a pieței comunitare pentru exporturile moldovenești. Semnarea Acordului de Asociere de către Republica Moldova și UE, inclusiv a părții economice care prevede crearea unei Zone de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător a influențat pozitiv asupra dinamica comerțului.

1. Analiza evoluției și structurii comerțului exterior al Republicii Moldova cu Uniunea Europeana

Din punct de vedere geografic, o parte mai mare a exporturilor și importurilor al Republicii Moldova se concentrează pe două grupuri de țări - Uniunea Europeană și CSI. Evoluția ponderii acestor grupe de țări în structura volumului total al exporturilor și importurilor Republicii Moldova a înregistrat importante schimbări structurale din anul 2000. Principala tendință este cea de diminuare continuă a ponderii țărilor CSI în favoarea țărilor din alte grupe, în special UE, și altor țări, care este reflectată în evoluție. (Figura 1)

În 2001 destinație principală a exporturilor Republicii Moldova a fost CSI cu cota de 61%, în timp ce ponderea țărilor Uniunii Europene a fost de 32%. Treptat ponderea țărilor CSI în total exporturilor din Republica Moldova s-a diminuat, iar cota țărilor ale Uniunii Europene a crescut.

O schimbare semnificativă este faptul că UE a devenit principala destinație a exporturilor moldovenești. La această evoluție au contribuit mai mulți factori: creșterea valorii și volumul exporturilor moldovenești pe piața comunitară, restrângerea a exporturilor în CSI, în urma embargourilor impuse, precum și includerea livrărilor în România și Bulgaria, care au aderat la UE la întâi ianuarie 2007, în statisticile privind exporturile în UE. În perioada de referință a avut loc o liberalizare graduală în special din partea UE a regimului comercial, prin acordarea de către UE a mai multor facilități pentru exportatorii moldoveni.

Pe parcursul anului 2015, piața Uniunii Europene a atras o mare parte din produsele moldovenești. Exporturile spre această destinație au constituit 1217,3 mil. dolari SUA, ce reprezintă 62% din totalul exporturilor, înregistrând o scădere de numai 2%. Țărilor din CSI le-a revenit 25% din exporturi, ce corespunde unei valori de 492,3 mil. dolari SUA, ceea ce este cu 33% mai puțin în comparația cu 2014. Deci, analiza pe grupe de țări arată că dinamica exporturilor către UE au fost cea mai stabilă la nivel de exporturi.

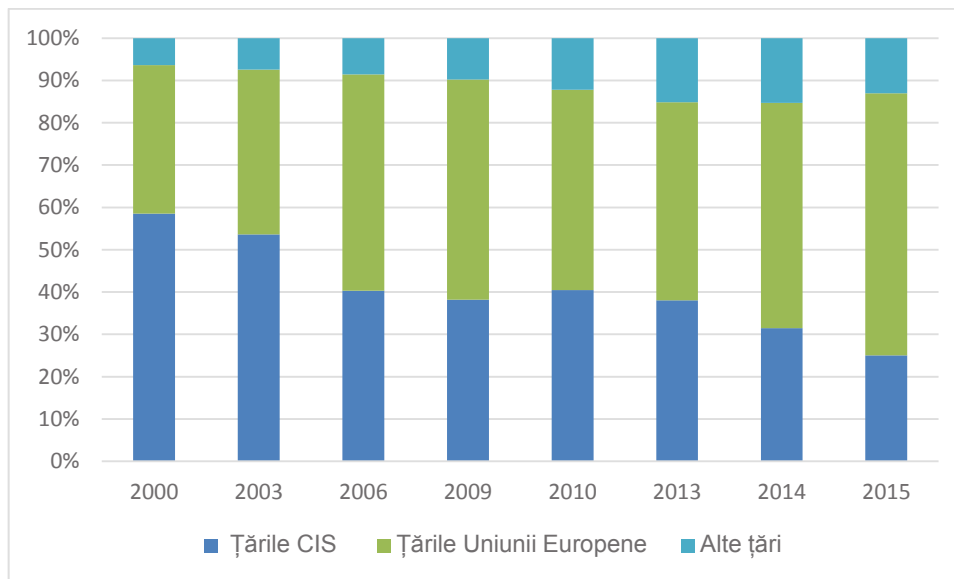

Figura 1 Evoluția exporturilor Republicii Moldova pe grupe de țări, %

Sursa: elaborată de autor pe baza datelor Biroului National de Statistica.

Deci, în acest context, ZLSAC se pliază pe tendințele naturale de intensificare a relațiilor comerciale dintre Uniunea Europeană și Republica Moldova din ultimii ani, pentru că în mod tradițional, zonele de liber schimb se instituie între partenerii comerciali care

manifestă atât dorință, cât și capacități pentru a dezvolta comerțul bilateral. Astfel, eliminarea barierei din calea exportului și importului cu principalul partener comercial va contribui, în mod evident, la intensificarea în continuare a relațiilor comerciale și economice între ambele părți. Creșterea importanței pieței Uniunii Europene se manifestă și în structura exporturilor după produse.

Tabel 1. Top-6 grupe de mărfuri expoerate în țările Uniunii Europene în 2013, 2014, 2015 conform clasificării standard de comerț internațional, mill Doalri SUA

Cod CSCI	Denumirea grupei de mărfuri	2013	2014	2015
77	Masini si aparate electrice si parti ale acestora	229 683	238 719	229 986
84	Imbracaminte si accesorii	217 658	236 093	200 242
22	Seminte si fructe oleaginoase	71 397	71 271	139 654
05	Legume si fructe	137 498	139 567	132 894
82	Mobila si partile ei	76 141	91 534	88 572
04	Cereale si preparate pe baza de cereale	53 462	86 628	81 245
	EXPORT TOTAL	1137286,1	1245980,0	1217637,7

Sursa: Biroul Național de Statistică.

Observăm că primele poziții ca pondere ocupă mașini și aparate electrice (19%) și îmbrăcăminte și accesorii (16%). Acest fapt se datorează standartelor sanitare și fitosanitare exigente în UE. Totuși exporturile către UE pentru anumite bunuri agroalimentare su crescut semnificativ precum grupa 22 seminte și fructe oleaginoase și grupa 05 legume și fructe, și în 2015 reprezintă câte 11% din total exporturilor spre UE.

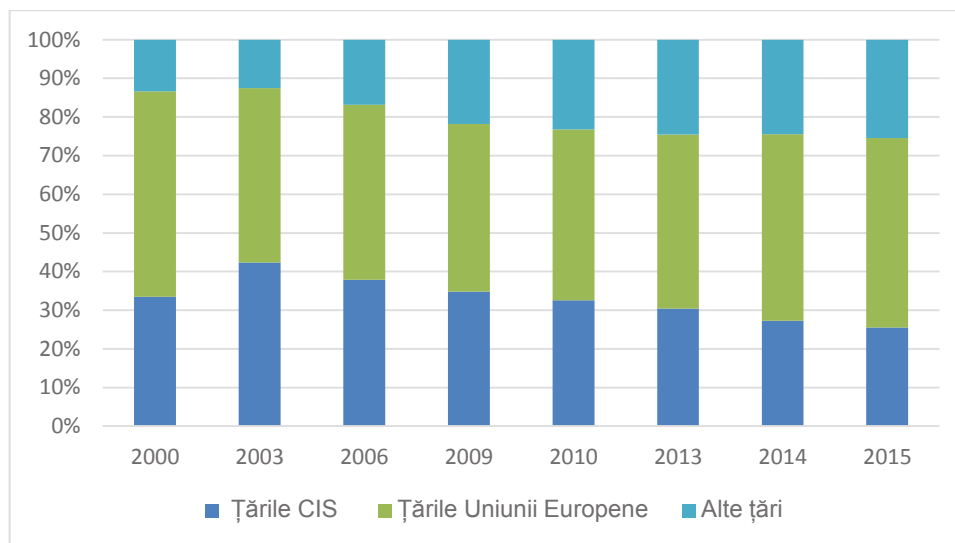

Figura 2. Evoluția importurilor Republicii Moldova pe grupe de țări, %

Sursa: elaborată de autor pe baza datelor Biroului National de Statistica.

Importurile in Republica Moldova in 2015 relevă micșorarea livrărilor din Uniunea Europeană (cu 24%) și din CSI (cu 30%). Această evoluție a fost influențată de deprecierea monedei naționale care a dus la scumpirea produselor de import și scăderea cererii interne. La moment importurile din CSI au o pondere de 26% din total importurile, iar importurile din UE ocupă 49% din total importurile in Republica Moldova. Deci, după destinație geografică importul este diversificat.

După structura importurilor, putem deduce o concluzie, că Uniunea Europeană este importantă din perspectiva importurilor de materie primă necesare companiilor industrial autohtone, ceea ce ar putea avea un impact pozitiv asupra producției și exportul.

Tabel 2. Top-6 grupe de mărfuri importate din țările Uniunii Europene in 2013, 2014, 2015 conform clasificării standard de comerț internațional, mill Doalri SUA

Cod CSCI	Denumirea grupei de mărfuri	2013	2014	2015
0-9	IMPORT - total	2472111,6	2567695,4	1954156,0
33	Petrol, produse petroliere si produse inrudite	447808,3	494037,9	321911,1
77	Masini si aparate electrice si parti ale acestora	210885,9	178844,0	157353,0
54	Produse medicinale si farmaceutice	164170,4	182518,3	127949,0
78	Vehicule rutiere	171502,7	177238,2	118084,3
65	Fire, tesaturi, articole textile necuprinse in alta parte si produse conexe	144137,8	137110,4	110179,3
74	Masini si aparate industriale cu aplicatii generale; parti si piese detasate ale acestor masini	106673,9	104998,0	82771,9

Sursa: elaborată de autor pe baza datelor Biroului National de Statistica

Un argument în favoarea creșterii puternice a importurilor ar fi model de succes a dezvoltării țărilor emergente, care aduce un dezechilibru comercial prin majorarea cotei „importurilor de dezvoltare” așa ca echipamente, tehnologii. Acestea din urmă provoacă dezechilibre pe termen scurt, însă, în viziune îndelungată, propulsează creșterea economică și conduc la vitalizarea producției, cu efecte benefice.

Într-o perspectivă pozitivă, pentru a diminua riscurile unor șocuri comerciale eventuale și pentru a consolida o poziție pe piața UE, Republica Moldova trebuie să tindă spre asigurarea unei oferte competitive sub aspect preț-calitate, susținută de politici inteligente și activități pro-active și eficiente de marketing, dar și de investiții serioase în asigurarea conformității sub aspect tehnic și competitivității adecvate a produselor autohtone destinate spre export.

2. Analiza regimului comercial al Republicii Moldova cu Uniunea Europeana și efectele acestuia

Intensificarea relațiilor comerciale bilaterale a fost posibilă grație deschiderii graduale a pieței comunitare pentru exporturile moldovenești din 2006, în cadrul Sistemului Generalizat de Preferințe (GSP și GSP plus). Prin modificarea Regulamentului 980/2005 și Decizia 2005/924 / CE a Comisiei, Consiliul Uniunii Europene a adoptat Regulamentul nr 55/2008 din 21 ianuarie 2008 privind introducerea Preferințelor Comerciale Autonome (PCA) pentru Republica Moldova. Acest regulament a acordat Preferințele Comerciale Autonome de prin eliminarea tarifelor pentru produsele industriale și îmbunătățirea accesului pentru produsele agricole pe piața UE.

În 2014, UE și Moldova au convenit o agendă de asociere. Agenda prezintă prioritățile pentru reformele în Republica Moldova și se bazează pe angajamentele incluse în Acordul de Asociere 2014. Acordul introduce un regim comercial preferențial - zona de liber schimb aprofundat și cuprinzător (ZLSAC). ZLSAC stabilește o zonă de liber schimb între UE și Moldova, în conformitate cu principiile Organizației Mondiale a Comerțului. ZLSAC RM-UE implică liberalizarea graduală a comerțului cu bunuri și servicii, libera circulație a forței de muncă, reducerea taxelor vamale, barierelor tehnice și netarifare, abolirea restricțiilor cantitative și armonizarea legislației Republicii Moldova cu cea a UE.

Pe parcursul evoluției relațiilor comerciale a avut loc scăderea continuă a barierelor tarifare și netarifare. Unul din principalele impedimente în exportul produselor moldovenești pe piața europeană a fost taxele vamale și a taxa de import. Primii pași în înlăturarea acestora a fost făcut prin consemnarea Preferințelor Comerciale Autonome (PCA), care a fost oferit unilateral RM de către UE în anul 2008, conform Regulamentului Comisiei 55/2008. În baza acestui regulament ulterior UE a mărit cotele la vin, și apoi a liberalizat importul din RM a vinurilor. Tot în baza acestui regim a fost liberalizat comerțul cu semințe de floarea soarelui și făină din soiuri dure de grâu.

Totodată cotele acordate de UE au fost mai mare comparativ cu capacitățile de export a Republicii Moldova pe piața respectivă, fapt demonstrat de datele statistice. Astfel, în 2013, am exportat doar 1785,7 tone de struguri de masă, cota stabilită în Acordul de Asociere fiind de 5000 tone; am exportat 3310,7 tone de mere proaspete, cota fiind de 20000 tone; am exportat 399 tone de nectarine, cota fiind de 5000 tone. Mai mult decât atât, pentru alte produse la care au fost aplicate cote Republica Moldova nici măcar nu a reușit să exporte în anii precedenți: roșii, usturoi, suc și must de poamă **[1 p 5]**

Regimul PCA presupunea ca pe de o parte UE excludea majoritatea taxelor unilateral, în timp ce RM menținea toate taxele în raport cu UE pe un termen de 3 ani pentru anumite produse. El a fost prelungit până în ianuarie 2015, dată la care intră în vigoare prevederile Acordului de Asociere.

Principalele limitări prevăzute în Acordul de Asociere se referă la două liste de produse:

- produse la care se aplica doar unui preț de intrare pe piață (fructe și legume). Această înseamnă că, dacă o companie exportă produse la un preț mai mic față de cel stabilit de legislația UE, sunt aplicate tarife vamale înalte pentru a proteja producătorii europeni de eventuale practici de dumping din partea producătorilor străini. Însă, această măsură nu are cum să afecteze exportatorii moldoveni deoarece: o bună parte din produsele supuse prețurilor minime de intrare sunt fructele citrice, la producerea cărora Republica Moldova nu se poate specializa. Celelalte produse, în mare parte, pur și simplu nu au fost exportate până în prezent (castraveți, pere, caise, vișine, cireșe), și, respectiv, nu sunt afectate de prețurile minime de intrare ale UE.

- produse care sunt scutite de taxa vamală doar în limita contigeturilor tarifare înscrise. La fel cum Republica Moldova a stabilit cote cantitative la importul din UE, și cea din urmă a stabilit cote pentru o serie de produse importante pentru Uniunea Europeană. Astfel, exportul peste limitele maxime stipulate în Acord urmează a fi supus taxelor vamale de către UE. Cu toate acestea, măsura respectivă nu poate să restricționeze exporturile moldovenești deoarece cotele aplicate sunt suficient de înalte comparativ cu exporturile spre UE din anii precedenți. Totodată cotele, dar și alte prevederi ale Acordului pot fi ajustate pe parcursul implementării, de comun acord a părților. Astfel, Acordul de Asociere nu este unul rigid, ci poate fi adaptat noilor realități economice.

Restul produselor, neincluse în aceste două categorii pot fi exportate la taxa 0. Astfel, odată cu semnarea AA pentru 91% din produsele autohtone a fost liberalizat comerțul pe piața europeană. În același timp, pentru produsele sensibile (carne, produse lactate, zahăr) taxele la importul acestora în RM nu vor fi anulate decât treptat, etapele variind între 1 sau două anual pe parcursul a 3-10 ani.

Totuși, în condițiile accesului fără tarife pe piața europeană, la exportul produselor producătorii autohtoni se confruntă cu altă constrângere, și anume, bariere netarifare. Majoritatea instrumentelor aplicate se referă la măsurile sanitare și fitosanitare. Problemele legate de neconformitatea produselor autohtone și lipsa infrastructurii de calitate vor putea fi rezolvate implicit prin respectarea angajamentelor asumate de Republica Moldova în Acordul

de asociere, care prevăd că Republica Moldova va armoniza treptat legislația sanitară și fitosanitară. La moment în Republica Moldova sunt adoptate peste șapte mii de standarde europene, ceea ce înseamnă o acoperire de 40-45% din numărul total de standarde care urmează a fi armonizate. Până la sfârșitul perioadei de referință, până la 5 ani, Republica Moldova are obligația să adopte nu mai puțin de 80% dintre normele europene. Cu depășirea acestor bariere, producătorii vor putea exporta în UE, iar consumatorii vor avea acces la produse alimentare garantate de un sistem european. [2 p 7]

3. Perspective și riscuri în dezvoltarea comerțului exterior și relațiilor comerciale al Republicii Moldova cu Uniunea Europeana. Recomandări de Politici.

Pentru a evalua beneficii de comerț care poate aduce ZLSAC Republicii Moldova se iau în considerație două aspecte:

1) Reducerea barierelor comerciale oferite.

La moment barierele tarifare sunt deja reduse substanțial pe ambele părți. Mai important este reducerea preconizată, în bariere netarifare. Aici ZLSAC prevede o aliniere a Instituțiilor de standartizare Republicii Moldova și reglementări în domeniul de standarde tehnice și fitosanitare cu cele din UE. Mai mult decât atât va exista o coerența a procedurilor vamale. Este de așteptat ca acestea vor reduce semnificativ costurile de tranzacționare între Republica Moldova și UE și, prin urmare va asigura un acces îmbunătățit pe o piață.

2) Efectul acordului comercial asupra accesul la piețele existente.

Un nou acord comercial nu ar trebui să sacrifice acord comercial existent, dar trebuie să ajută să extindă comerțul cu alți parteneri comerciali, prin menținerea extinderii relațiilor comerciale existente. Aici trebuie de menționat că ZLSAC este în general doar un acord bilateral de comerț liber. Astfel, dacă Republica Moldova a semnat un ZLSAC cu UE, țara ar menține independența în ceea ce privește politica sa comercială. Deci, Republica Moldova ar putea semna nou acord de comerț liber cu orice alți parteneri comerciali. Tehnic, Republica Moldova ar putea semna chiar un acord de liber schimb (dar nu se alăture) cu uniunea vamală formată de Rusia, Belarus și Kazahstan. [3 p9]

În ceea ce privește obiectivul strategic al comerțului Republicii Moldova, care constă în maximizare beneficiilor de comerț, ZLSAC satisface acest obiectiv prin oferirea accesul privilegiat la cea mai mare piață unică din lume. În cadrul Acordului de Asociere privind ZLSAC va avea loc procesul de armonizarea cu standardele UE. Luând în considerație faptul

că acestea sunt percepute ca standarde internaționale, Moldova va avea mai multe posibilități să pătrundă pe alte piețe internaționale. Conform Expert Grup, o evaluare cantitativă a impactului economic rezultat va sugera o creștere a PIB-ului Republicii Moldova cu 6,4%

Deci, estimările cantitative confirmă impactul pozitiv al liberalizării comerțului bilateral dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană. Cu toate acestea există anumite provocări.

- 1) Incapacitatea producătorilor autohtoni din sectoare de importanță economică și socială de a face față invaziei importurilor provenite din UE și Turcia (în special sectorul agricol și industria ușoară), ceea ce poate conduce la: slăbirea unor sectoare, sau chiar dispariția lor; creșterea presiunii pe piața muncii; înrăutățirea balanței de plăți;
- 2) Reducerea încasărilor la bugetul de stat ca urmare a eliminării taxelor vamale, **[4 p12]**

La diminuarea acestor riscuri servește faptul că liberalizarea comerțului va avea loc gradual, iar pentru cele mai sensibile produse vor exista perioade de tranziție de 3, 4, 5, 6 și chiar 10 ani. Prin urmare, producătorii autohtoni vor avea suficient timp pentru a se adapta la standardelor comunitare și concurenței din partea producătorilor europeni. Mai mult decât atât, pentru ramurile industriale mai puțin sensibile au fost prevăzute perioade mai scurte de adaptare, în timp ce pentru produsele agroalimentare perioadele de tranziție sunt mai mari.

În particular:

- a. Liberalizarea timp de 10 ani: carne și produse din carne, lapte și frișcă, cireșe proaspete;
- b. Liberalizarea timp de 6 ani: mobilier, articole de încălțăminte, îmbrăcăminte;
- c. Liberalizarea timp de 5 ani: cașcavaluri, legume (roșii, castraveți etc.), fructe (vișine, nectarine, coacăză, zmeură etc.), sucuri, vinuri, gemuri, băuturi spirtoase, produse din panificație;
- d. Liberalizarea timp de 4 ani: tuburi, țevi, uși, ferestre, cabluri etc.
- e. Liberalizarea timp de 3 ani: paste, ardei, porumb, amestec de legume etc.

Totodată, Acordul de Asociere prevede mecanisme prin care statul poate interveni în scopul protejării producătorului autohton, aceste măsuri fiind măsuri de salvagardare. În cazul în care va atesta o creștere rapidă a importurilor de anumite produse, fiind rezultatul liberalizării comerțului, care pune în pericol producătorii autohtoni de produsele respective, Guvernul va putea aplica următoarele măsuri, conform Secțiunii 3, articolul 165 din Acordul de Asociere:

- a. Suspendarea reducerii taxelor vamale de import pentru bunul în cauză;
- b. Creșterea taxei vamale de import

Deci, prin aceste mecanisme prevăzute în Acordul de Asociere, Guvernul poate interveni pentru a proteja anumite industrii autohtone.

În ceea ce privește eliminarea taxelor vamale la import, chiar și în decurs de câțiva ani, aceste ar putea crea anumite dificultăți pentru producătorii locali care până acum au profitat de un nivel relativ înalt de protecție tarifară. Însă, susținerea producătorului autohton nu trebuie să aibă loc din contul sau în detrimentul consumatorului autohton. Totodată scăderea încasărilor în bugetul de stat ar putea fi amortizat de creșterea impozitelor indirecte.

Astfel, ca rezultatul implementării cu succes a Acordului și a liberalizării comerțului cu UE, companiile locale vor fi motivați să fie mai eficienți și să organizeze producere în mod mai efectiv și să contribuie la competitivitate produselor autohtoni. Prin urmare, câștiguri vor fi distribuite la :

- companiile locale, ca rezultatul creșterii productivității și competitivității acestora,
- consumatorii, odată cu creșterea diversității, calității și accesibilității produselor datorită prețurilor mai mici;
- statul, prin sporirea încasărilor din taxe și impozite ca rezultat creșterii consumului și intensificării activității economice.

Deci, pe termen scurt sunt anumite riscuri, pe termen lung însă, semnarea acordului este un pas important în finalizarea procesului de tranziție la o economie de piață viabilă, dar aceasta necesită o atitudine fermă față de provocările pe care le prezintă atât din partea autorităților statului, cât și a mediului de afaceri și a întregii societăți civile.

Republica Moldova poate beneficia din avantajele regimului mai preferențial cu Uniunea Europeană, dacă va contribui la creșterea competitivității. Exporturile strategice a Republicii Moldova trebuie să corespundă tuturol standartelor europene. Se propune următoarele acțiuni:

a) Consolidarea și modernizarea sectorului productiv prin investiții tangibile și intangibile. Aceasta acțiune poate fi realizată prin

- susținerea investițiilor în instalații, echipamente, mașini, aparatură, deci prin majorarea cotei „importurilor de dezvoltare”.
- susținerea investițiilor intangibile vizînd achiziționarea de tehnologii brevete, mărci, licențe și know-how.

Aceste, va conduce la creșterea valorii adăugate și competitivității a produselor autohtone.

b) implementarea normelor și standardelor europene. Acesta se referă la implementarea și certificarea sistemelor de management, al calității, de mediu, susținerea dezvoltării și acreditării laboratoarelor de încercări, analize, etalonare metrologică.

c) Accesul pe noi piețe și internaționalizarea, prin

- servicii de consultanță furnizată IMM-urilor pentru îmbunătățirea sistemelor de management, servicii logistice pentru promovarea produselor și serviciilor și identificarea furnizorilor/ clienților externi, website-uri, acces la rețele de afaceri
- susținerea participării la targuri și expoziții internaționale și sprijinirea misiunilor economice

d) Îmbunătățirea eficienței energetice și valorificarea resurselor regenerabile de energie prin reducerea intensității energetice și creșterea ponderii energiei obținute din resurse regenerabile. [5]

În pofida procesului de liberalizare comerțului, prin aplicarea prevederilor ale Acordului de Asociere, rămân bariere non-tarifare pentru actuali și potențiali exportatori. Aceste pot fi depășite prin extinderea aplicabilității ZLSAC asupra produselor de origine animalieră prin implementarea recomandărilor, îmbunătățirea sistemului de calitate pentru creșterea competitivității produselor pe piețele externe de desfacere; și implementarea și asigurarea unui sistem viabil în domeniul de standardizare, metrologie și evaluarea conformității.

Concluzie

O schimbare semnificativă în evoluția și structura comerțului exterior al Republicii Moldova este faptul că Uniunea Europeană a devenit principalul partener comercial al Republicii Moldova, cu o pondere de 62% în totalul exporturilor. În acest context, ZLSAC se pliază pe tendințele naturale de intensificare a relațiilor comerciale dintre Uniunea Europeană și Republica Moldova din ultimii ani.

ZLSAC oferă o reducere a barierelor comerciale, în special cele de natură netarifară, care există la moment actual. Aici ZLSAC prevede o aliniere a instituțiilor de standardizare a Republicii Moldova și reglementări în domeniul standardelor tehnice și fito-sanitare cu cele din UE. Totodată ZLSAC oferă acces privilegiat la cea mai mare piață din lumea, ajută să extindă comerțul cu alți parteneri, prin faptul că ZLSAC reprezintă un acord de comerț liber și Republica Moldova menține independența în ceea ce privește politica comercială. Toate acestea confirmă impactul pozitiv al liberalizării comerțului bilateral dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană.

Totuși există anumite riscuri și provocări de incapacitate producătorilor autohtoni legate de competitivitatea scăzută a producătorilor autohtoni în raport dintre preț și calitate, în special în sectorul agroalimentar și neadaptarea infrastructurii calității la normele comunitare. În Acord sunt prevăzute instrumente anumite pentru a diminua aceste riscuri: liberalizarea graduală și mecanisme prin care statul poate interveni. Petru a beneficia de comerț cu UE în

cadrul ZLSAC este nevoie de contribuții la creșterea competitivității produselor autohtone pe piețele externe de desfacere prin: implementarea recomandărilor, îmbunătățirea sistemului de calitate și implementarea și asigurarea unui sistem viabil în domeniul de standardizare, metrologie și evaluarea conformității.

Referințe

1. Lupușor A., 16 iulie 2014 *De ce avem nevoie de liberalizarea comerțului cu uniunea europeană?* Expert Grup, Chisinau.
2. Savva T. 7 noiembrie 2014. *Cum răspunde Acordul de Asociere principalelor provocări din agricultura Republicii Moldova?* Expert Grup , Chisinau
3. Radeke J, Giucci R, Lupusor A., June 2013. *Moldova's trade policy: Strategy, DCFTA and Customs Union*. Berlin/Chisinau 20p.
4. Clipa V., 2013, *Republica Moldova: provocări și perspective ale integrării în Uniunea Vamală Rusia - Kazahstan-Belarus vs. Semnarea acordului de Comerț Liber Aprofundat și Comprehensiv cu Uniunea Europeană*, Chisinau 51p.
5. Inga Ionesii, *Zona de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană (ZLSAC)*, Ministerul Economiei, 2013